५. सुभाषितानि

धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।
तस्माद् धर्मो न हन्तव्यः, मा नो धर्मो हतोऽवधीत् ।।१।।

आहारनिद्राभयमैथुनं च,
सामान्यमेतत्पशुभिर्नराणाम् ।
धर्मो हि तेषामधिको विशेषः
धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः ।।२।।

एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः ।
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्धि गच्छति ।।३।।

धनानि भूमौ पशवश्च गोष्ठे
नारी गृहद्वारि सखा श्मशाने ।
देहश्चितायां परलोकमार्गे
धर्मानुगो गच्छति जीव एकः ।।४।।

सर्वं विनाशि, जगतीह न सार्धमेति
वस्तूनि लोकरुचिराणि मनोहराणि ।
साकं प्रयाति विहितं मनुजेन कर्म
धर्मात्मकं व्रजत तत्सुखदं पुनीतम् ।।५।।

व्रजितमत्र न केन च न क्वचित्
विभवपूर्णमिदं वसुधापदम् ।
न जनता स्मरतीह जनाधमान्
जनगणो नगणोऽपकृतश्च यैः ।।६।।

अवनितलमुपेत्योपार्जितो यैर्न धर्मः
स्वकसुखकरकार्ये व्यापृताः किंजनास्ते ।
उदरभरणमेव स्वार्थ-सन्धान-कामी
स भवति पशुतुल्यो मानवोऽधर्मगामी ।।७।।

विद्यैव मानवसुखस्य नितान्तबीजं
विद्यैव साधयति नष्टगतार्थ-भावम् ।
विद्योन्नतिं नयति दुर्गतमर्त्य-वर्गं
विद्या ददाति विनयं धनमात्मतोषम् ।।८।।

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं
विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।
विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परं दैवतं
विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ।।९।।

जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं
मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ।
चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं
सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ।।१०।।

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेच्छम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ।।११।।

आश्वास्य पर्वतकुलं तपनोष्मतप्तं
दुर्दाववह्निविधुराणि च काननानि ।
नानानदीनदशतानि च पूरयित्वा
रिक्तोऽसि यज्जलद ! सैव तवोत्तमा श्रीः ।।१२।।

अहह ! चण्डसमीरण ! दारुणं
किमिदमाचरितं चरितं त्वया ।
यदिह चातकचञ्चुपुटोदरे
पतितमम्बु तदैव निवारितम् ।।१३।।

उदयति यदि भानुः पश्चिमे दिग्विभागे
प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति वह्निः ।
विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलायां
न भवति पुनरुक्तं भाषितं सज्जनानाम् ।।१४।।

केचिद् वदन्ति धनहीनजनो जघन्यः
केचिद् वदन्ति गुणहीनजनो जघन्यः ।
व्यासो वदत्यखिलवेदविशेषविज्ञः
नारायणस्मरणहीनजनो जघन्यः ।।१५।।

न विप्रपादोदकपंकिलानि,
न वेदशास्त्रध्वनिगर्जितानि ।
स्वाहास्वधाकारविवर्जितानि
श्मशानतुल्यानि गृहाणि तानि ।।१६।।

यः प्रीणयेत्स्वचरितैः पितरं स पुत्रः
यद्भर्तुरिव हितमिच्छति तत्कलत्रम् ।
तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं यत्
एतत्त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ।।१७।।

आपद्गतं हससि किं द्रविणान्धमूढ !
लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति न चित्रमत्र ।
एतान्प्रपश्यसि घटान् जलयन्त्रचक्रे
रिक्ता भवन्ति भरिता भरिताश्च रिक्ताः ।।१८।।

दानार्थिनो मधुकरा यदि कर्णघातैः
दूरीकृताः करिवरेण मदान्धबुद्ध्या ।
तस्यैव गण्डयुगमण्डनहानिरेषा
भृंगाः पुनर्विकचपद्मवने वसन्ति ।।१९।।

केनात्र चम्पकतरो ! बत रोपितोऽसि
कुग्रामपामरजनान्तिकवाटिकायाम् ।
यत्र प्रवृद्धवनशाकविवृद्धिलोभात्
भो भग्नवाटघटनोचितपल्लवोऽसि ।।२०।।